

Rara mynt och medeltida myntoffer från Västerås domkyrka

I anslutning till ett föredrag i Numismatiska klubben i Uppsala i november 2015 ges här en översikt över rara mynt samt medeltida myntoffer i Västerås domkyrka. Tack till Kenneth Jonsson för alla myntbilderna.

Bakgrund - domkyrkans äldre byggnadshistoria och de äldsta mynten

Västerås ligger ca 100 km nordväst om Stockholm, på en plats där Svartån rinner ut i Mälaren. Västerås var en av de äldsta och viktigaste städerna i det medeltida Sverige. Fynden och medeltida skriftliga källor tyder på att staden hade börjat ta form redan under 1100-talet. Från och med 1200-talet låg stadens betydelse främst i handeln med järn från Norberg och koppar från Falun. Utöver detta tillkom silver från Sala i början av 1500-talet. Salafyndigheten upptäcktes omkring 1510. Stadens viktigaste blomstringsperiod inföll under 1500- och 1600-talen.¹

Västerås stift nämns för första gången redan 1164 i ett fundamentsbrev för den svenska kyrkoprovinsen.² Det har funnits en biskopskyrka i Västerås redan under den tiden, men man känner inte till var den låg. Det finns dock arkivaliska uppgifter om att rester av en äldre gråstenskyrka från 1100-talet skulle ha tagits bort vid domkyrkans restaurering vid 1800-talets mitt.³ Domkyrkan nämns för första gången 1277, i ett brev som berättar att jungfru Marias kyrka i Aros fick en donation till kyrkans invigning (*Ecclesiae Beatae Mariae virginis Arosiae*). Brevet avslöjar att kyr-

kan invigdes under samma dag som donationen ägde rum.⁴ Enligt arkeologen Carl-Filip Mannerstråle kom grundmurarna till denna kyrka fram i samband med den arkeologiska undersökningen 1958, men han kunde inte ge något belägg för en 1100-talskyrka.⁵ Domkyrkan har jungfru Maria och Johannes Döparen som patronatshelgon. Den ligger på en höjd vid Svartån och dominerade helt den medeltida stadsbilden i Västerås. Domkyrkan är byggd i flera omgångar och fick sin nuvarande omfattning vid 1400-talets mitt.⁶

De äldsta mynten från domkyrkan (ett franskt och två gotländska) har hamnat i jorden innan den invigdes och måste härröra från tidigare aktiviteter på platsen. Det ena gotländska myntet⁷ kan enligt Kenneth Jonssons nya gruppering dateras till ca 1225–1245/50.⁸ Det andra gotländska myntet⁹ är mycket otydligt och kan inte dateras närmare än till perioden 1225–1288. Förutom de tidigaste gotländska mynten finns det en tidig fransk denar bland fynden¹⁰ (Fig. 1). Myntet är det enda kända exemplaret inom det medeltida Sveriges gränser.

Fig. 1. Frankrike, Philippe II (1191–1223). Tours, denar, Duplessy 176. 0,46 g. Fyndnr 661.

¹ Annuswer et. al. 1990, s. 51, 88; Björnstad & Andersson 1977, s. 8.

² DS 49; Björnstad & Andersson 1977, s. 27.

³ Björnstad & Andersson 1977, s. 31.

⁴ DS 626; Björnstad & Andersson 1977, s. 27.

⁵ Mannerstråle 1959, s. 1–3.

⁶ Björnstad & Andersson 1977, s. 27.

⁷ LL XXII: A: 1 (fyndnr 820).

⁸ K. Jonsson 2017, s. 1129, fotnot 19.

⁹ LL XXII: A (fyndnr 671).

¹⁰ Lagerqvist 1962, s. 21.

Man kan se en markant ökning i myntmassan i Västerås domkyrka under den andra hälften av 1200-talet. Enligt Kenneth Jonsson utökades den svenska myntningen kraftigt under kung Valdemar Birgerssons (1250–1275) regering.¹¹ Totalt har man hittat 26 mynt som är präglade under Valdemar eller Magnus Ladulås (1275–1290) i domkyrkan. Den riktigt stora volymökningen sker under Magnus Eriksson (1319–1363). Henrik Klackenberg har konstaterat att den stora volymökningen efter ca 1300 även kan observeras i stiftets rurala kyrkor samt i Västerås dominikankonventet som undersöktes på 1950-talet.¹²

Den arkeologiska utgrävningen och myntfynden

Västerås domkyrka blev kraftigt renoverad under åren 1958–1960. En arkeologisk undersökning genomfördes 1958 av Carl-Filip Mannerstråle i samband med att golvvärmen installerades. Utgrävningen resulterade i totalt 855 mynt varav 506 är medeltida. Fynden av senmedeltida svenska penningar (totalt 392 bestämda samt 11 obestämda) är tidigare publicerade av Brita Malmer och de tas inte upp i den här artikeln.¹³ Myntfynden från Västerås domkyrka är det näst största kyrkfyndet på det svenska fastlandet. Det största antalet medeltida mynt kommer från Växjö domkyrka, Småland. Undersökningarna där på 1950-talet resulterade i 1123 mynt varav tre är vikingatida och 872 är medeltida.¹⁴

Mannerstråle lämnade aldrig in någon utgrävningsrapport, men fyndförteckningen från Västerås domkyrka är tillgänglig i Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm. Mynten bestämdes av Lars O. Lagerqvist 1961 och fick diarienummer SHM 4451/58. Alla fynden, inklusive mynten, är tillförda Västmanlands länsmuseum. Utgrävningen är tyvärr illa dokumenterad och föremålen kan normalt enbart lokaliseras till ett visst större område. Mannerstråle hade alla foton och teckningar från utgrävningen i sin ägo ända till 2006, när det kvarvarande materialet från hans dödsbo överlämnades till Västmanlands länsmuseum. Mannerstråles anteckningar från utgrävningen saknas dock fortfarande. Han publicerade sin uppfattning om

domkyrkas medeltida byggnadshistoria i en artikel strax efter utgrävningen.¹⁵

Henrik Klackenberg (1992) har i sin avhandling studerat monetariseringen i medeltidens Sverige (inklusive Finland) genom att kartlägga spridningen av mynt funna i landsortskyrkor. Han definierar monetariseringen som *en process som innebar, att en statskontrollerad valuta i form av myntad metall vann insteg i samhällsekonomin*.¹⁶ Klackenberg kunde visa att myntfynd från kyrkorna primärt är tappade av kyrkobesökarna och ska uppfattas som "offerspill". Avsikten har varit att offra mynt vid huvud- eller sidoaltaren, i offerstocken, eller direkt i prästens hand, men ibland tappades ett mynt och det kunde lätt försvinna på golvet.¹⁷ Kyrkobesökarna lämnade sina offermynt under mässans offerpsalm, så kallad *offertorium* varje söndag, samt på egen hand utanför mässan, ofta innan mässan började.¹⁸ En mindre del av kyrkfynden är medvetet deponerade gravgåvor. Tack vare Klackenbergs avhandling har man fått en bredare bild av hur myntens roll förändrades i det svenska samhället över tid.

Bland myntmaterialet från Västerås domkyrka finns det en trolig skatt från medeltiden (se nedan) samt tre skatter från nyare tid. Lars O. Lagerqvist har tidigare diskuterat två moderna myntskatter som påträffades i Västerås domkyrka 1960.¹⁹ Skatterna var deponerade 1798 resp. 1861 som minne av kyrkans restaureringar. Den ena skatten består av ett skrin i koppar eller brons med gångbara mynt och ett förmulnat pergamentdokument som hittades inmurade i högaltaret 1798. Den andra myntskatten deponerades 1861 av fyra arbetare när man lade om taket.²⁰ Idag kan dessa två skattfynd klassificeras som "moderna dokumentära depositioner".²¹ Arbetare i domkyrkan ville lämna kvar någonting från deras tid för blivande generationer.

Det finns även en liten skatt som hittades i sakristians källare och som innehåller 36 exemplar av svenska örtugar, halv-örtugar och fyrkar (t.p.q. 1528).²² Skatten har en stark koppling till den Luth-

¹¹ K. Jonsson 1984, s. 122.

¹² Klackenberg 1992, s. 123.

¹³ Malmer 1980 nr 162.

¹⁴ Malmer 1980 nr 168.

¹⁵ Mannerstråle 1959, s. 1–10.

¹⁶ Klackenberg 1992, s. 41.

¹⁷ Klackenberg 1992, s. 34–35, 38.

¹⁸ Pernler 1993, s. 106.

¹⁹ Lagerqvist 1962; 1979.

²⁰ Lagerqvist 1962, s. 22–24.

²¹ t. ex. Hukantaival 2007, s. 71.

²² E. Jonsson 2015, s. 202–203.

eranska reformationen, som inleddes i Sverige 1527 av Gustav I Vasa (1523–1560). De äldsta mynten i skatten är präglade under den s.k. Sturetiden (1470–1520). Mynten från denna period cirkulerade ända fram till 1530-talet. Mynten i skatten är präglade i Stockholm och Västerås. Man kan anta att skatten tillhörde en präst eller någon annan som arbetade i domkyrkan och som hade tillgång till sakristians källare.

Resten av mynten från Västerås domkyrka är lösfynd. Bland lösfynden finns det ett tyskt medeltida guldmynt som kan tolkas som en offertgåva för kyrkans skyddshelgon Johannes Döparen (se nedan).

Medeltida skatt under sidoaltaret

I Västerås domkyrka hittades en götlandsbrakteat från Valdemars (1250–1275) regeringstid.²³ Den har ett krönt lejonhuvud som motiv. Typen med krönt lejonhuvud²⁴ är känd från ett mycket stort antal stampar tack vare skattfyndet från Brunnsgården, Östergötland med ca 13 000 ex.²⁵ Götaländsk mynträkning gällde då även i Svealand. Med götaländsk mynträkning avses den mynträkning som hade tillämpats i västra Götaland (Dalsland, Värmland och Västergötland) före 1250. Man har hittat myntningsunderlag i Lödöse²⁶, vilket bekräftar att en del av brakteaterna med krönt lejonhuvud har präglats där. Andra varianter har troligen präglats på andra orter i Götaland, t.ex. i Skara och/eller i Skänninge, men även i Svealand. Lagerqvist har daterat två götalandstyper, typerna med krönt huvud²⁷ och krönt lejonhuvud till Valdemar (1250–1275).²⁸ Janett Lindstedt har i sin B-uppsats (1996) fått fram värdefulla forskningsresultat. Hon menar att typerna inte är parallella utan typen med krönt huvud är tidigare än den med krönt lejonhuvud och att den senare typen avlöste den tidigare. Typen med krönt huvud har bl.a. präglats i Örebro²⁹, och Lindstedt antar att den även präglats i Skara och i Jönköping och på olika svealändska orter. Hon menar att typen med krönt lejonhuvud kan ha präglats till

Fig. 2. Valdemar Birgersson (1250–1275) / Magnus Ladulås (1275–1290). Svealand, penning, LL IX. 0,24g. Fyndnr 86.

kung Valdemar störtades 1275 och sannolikt ännu längre.³⁰

Det finns även 13 yngre svealandsbrakteater med en krona inom slät ring³¹ bland fynden (fig. 2). Typen har traditionellt daterats till Valdemars (1250–1275) regeringstid. Enligt Lagerqvist präglade man den svealändska kronbrakteaten tidsmässigt parallellt med den götaländska typen med krona och bokstäverna VAL.³² Man har hittat myntningsunderlag i Örebro,³³ vilket bekräftar att myntning av svealandsbrakteater med krona bl.a. har ägt rum där. I Örebro präglade man även typen med krönt huvud enligt götaländsk mynträkning.³⁴ Andra varianter har troligen präglats på andra orter, bl.a. Uppsala. Lindstedt har kommit fram till att myntningen av svealandsbrakteater med en krona troligen inte har skett under Valdemar utan gruppen skulle vara präglad i början av Magnus Ladulås regering (ca 1275–1279), efter att han störtat Valdemar 1275.³⁵ Enligt henne finner den senare dateringen stöd i skattfyndet från Geta på Åland.³⁶ Skatten hittades 1880 och fyndet sägs ursprungligen ha bestått av 825 hela och 25 fragmentariska brakteater. Av dessa har 684 hela och bestämbara katalogiserats, medan 28 är enligt den publicerade katalogen obestämbara, d.v.s. mycket slitna eller fragmentariska.³⁷ Det fanns 5 ex. av Svealandstypen med krona i skatten, tillsammans med senare Magnus Ladulås mynt. Det innebär att kronbrakteaterna bör dateras till slutet av Valdemars regeringstid och/eller början av Magnus Ladulås.

²³ LL XVII: B: 4a (fyndnr 83).

²⁴ LL XVII: B.

²⁵ SML 1: nr 109; K. Jonsson 1984, s. 122.

²⁶ Ekre 1986, s. 293.

²⁷ LL XVII: A.

²⁸ Lagerqvist 1970, s. 67.

²⁹ Malmer 1978, s. 209.

³⁰ Lindstedt 1996, s. 10–11.

³¹ LL IX (fyndnr 36, 41, 86, 89, 90, 125, 262, 358, 463, 499, 672, 673 och 811).

³² Lagerqvist 1970, s. 66.

³³ Malmer 1978, s. 206–209.

³⁴ Malmer 1978, s. 209.

³⁵ Lindstedt 1996, s. 10–11.

³⁶ Lindstedt 1996, s. 6.

³⁷ Voionmaa 1941, s. 23–30.

Totalt 12 mynt funna i domkyrkan är svealändska och götaländska brakteater med bokstaven M eller götaländska brakteater med bokstaven E och präglade under Magnus Ladulås regeringstid (1275–1290). I Magnus testamente 1285 omnämns åtta myntorter, varav fyra är götaländska: Skara, Söderköping, Skänninge och Jönköping, och fyra är svealändska: Nyköping, Örebro, Uppsala och Västerås.³⁸ Även brakteatserien med bokstaven M finns i totalt åtta typer – fyra typer präglade efter svealändsk och fyra typer präglade efter götaländsk mynträkning. Kenneth Jonsson har gjort en geografisk fördelning av dessa.³⁹ En myntindragning under Magnus Ladulås tid i Sverige genomfördes ca 1280.⁴⁰ Bland de 12 mynten från Magnus Ladulås finns det nio som är präglade enligt götaländsk mynträkning och tre som är präglade enligt svealändsk mynträkning. Fyra av de götaländska mynten är troligen präglade i Skänninge,⁴¹ tre i Kalmar,⁴² ett i Jönköping⁴³ samt ett i Söderköping.⁴⁴ Av mynten från Svealand är två präglade i Uppsala,⁴⁵ men det tredje myntet från Svealand tyvärr har försvunnit under årens lopp och dess myntort går således inte att fastställa. Brakteaterna som är präglade i Kalmar har ett uncialt E som motiv, resten är brakteater med bokstaven M.

Tre svealandsbrakteater med en krona⁴⁶ hittades under en stenläggning inom den äldsta kyrkan. Mannerstråle har tolkat stenläggningen som en möjlig grund till ett sidoaltare och mynten kan således tillhöra en grundläggningsskatt. Tack vare skriftliga källor känner man till att det under medeltiden i domkyrkan har funnits minst 14 sidoaltare som var vigda åt olika helgon.⁴⁷ Till detta troligen slutna fynd tillkommer även två brakteater från Magnus Ladulås (1275–1290) regering. Den ena är en E-brakteat (fig.3) och den andra är en M-brakteat, troligen präglad i Jönkö-

Fig. 3. Magnus Ladulås (1275–1290). Götaland, Kalmar, penning, LL XVIII: B. 0,14g. Fyndnr 92.

ping.⁴⁸ Tyvärr finns det inga uppgifter om mynten under stenläggningen hittades samlat eller om de var kringsspridda, och över hur stort område i så fall. Det finns inga uppgifter om stenläggningen heller, men den verkar ha bestått av flera stenar. Det är sannolikt att myntens kontext är omörd. Samtidigt kan man notera, att fyndnumren ligger precis efter varandra.

Som en slutsats kan man konstatera att Lindstedts datering för svealandsbrakteater med en krona inom slät ring som motiv till början av Magnus Ladulås regering (ca 1275–1279) finner starkt stöd i materialet från domkyrkan. Det är det i särklass det största hopade fyndet med dylika mynt och den senare dateringen skulle passa bra ihop med kyrkans byggnadshistoria, eftersom domkyrkan invigdes 1277. Min tolkning av att tre svealändska kronbrakteater tillsammans med en götaländsk M-brakteat och en götaländsk E-brakteat utgör en skatt finner stöd även i den åländska Getaskatten. Man kan nämligen konstatera att de götaländska mynten var dominerande i Getaskatten i förhållande till de svealändska, vilket passar antalsmässigt bra in i bilden. Det finns totalt 227 svealändska resp. 457 götaländska mynt i Getaskatten. Jag menar att det är troligt att skatten från Geta har deponerats strax efter myntindragningen ca 1280, möjligen ca 1285. Skatten från Västerås domkyrka kan ha deponerats till invigningen 1277 eller åren därefter.

Utländska mynt som en spegling av överregionala och internationella kontakter i Västerås domkyrka

Det utländska myntmaterialet omfattar totalt 41 ex. och visar att besökare i Västerås domkyrka hade överregionala och även internationella kontakter. Klackenbergs har konstaterat att inslag av ovanliga utländska mynt förekommer i motsvarande fyndmiljöer, d.v.s. domkyrkor samt kloster.⁴⁹ Det är naturligt, eftersom många av domkyrkornas och klostrens besökare hörde till stadens elit.

³⁸ SDHK nr 1302.

³⁹ K. Jonsson 1984.

⁴⁰ K. Jonsson 2005, s. 17.

⁴¹ LL XVIII: C: c: 4a-b (fyndnr 14, 97, 676, 677).

⁴² LL XVIII: B (fyndnr 67, 92 och 686).

⁴³ LL XVIII: C: b: 3 (fyndnr 91).

⁴⁴ LL XVIII: C: d: 6b (fyndnr 173).

⁴⁵ LL X: C: 3b (fyndnr 85 och 265).

⁴⁶ fyndnr 86, 89 och 90.

⁴⁷ Ekström 1976, s. 41, 46.

⁴⁸ fyndnr 91.

⁴⁹ Klackenberg 1992, s. 123.

Dessutom förekom en betydande tysk invandring till svenska handelsstäder och gruvorter från och med 1200-talet, så även till Västerås. Tyska köpmän hade andelar i Kopparberget och egendomar i staden.⁵⁰ Jag menar att det är förvånande att det tyska inslaget inte återspeglar sig tydligare än med totalt 11 mynt i fyndmaterialet. Sex av de tyska mynten är mycket vanliga tjurhuvudsbrakteater från Mecklenburg och resten är andra typer av tyska mynt. Baltiska mynt saknas helt i fynden. Att utländska mynt är så få i fynden kan delvis bero på att den mest betydande utrikeshandeln leddes från Stockholm där en stor del av de viktigaste exportvarorna lagrades i väntan på vidare försäljning. Det mesta av exporten från Västerås gick till Lübeck, men i övrigt skedde utrikeshandeln och inrikeshandeln från Västerås mestadels via Stockholm. De viktigaste exportvarorna som skeppades vidare från Västerås var järn, koppar och jordbruksprodukter, medan importen till staden framför allt bestod av salt, kläde och lyxvaror som kryddor och vin.⁵¹

Klackenberg har noterat att större och tyngre mynt oftast hittas i depåfynd och i högstående fyndmiljöer som kloster och städer, medan det huvudsakligen är de lägsta nominalerna som hittas i de rurala sockenkyrkorna. Enligt honom var det köpmännen och den sociala eliten som hanterade de större och värdefullare utländska mynten.⁵²

Den största andelen utländska mynt från Västerås domkyrka är danska. De finns totalt representerade i 22 ex. Ett av dem är från nyare tid och mycket vanlig i fynden – ett danskt kopparmynt (skilling) från 1771. Resten är medeltida. Allmänt kan man konstatera att de stora fynden med medeltida danska mynt i Sverige är koncentrerade till de dåtida gränslandskapen mot Danmark och stegvis minskande norrut.⁵³ Danska mynt lär ha kommit in i Sverige i huvudsak via handel. I södra delen av Sverige (Götaland och Småland) var den danska mynträkningen den allmänt rådande under 1400-talet där det var allmogen som först fick tag i dem. I Mälardalen var de däremot inte gångbara. Där kan 22 danska mynt i en kyrka anses vara ett stort antal. Utanför Götaland hittas de i mycket färre antal och där hör de ofta hemma i högre ståndsmiljöer som kloster och stadskyrkor,

d.v.s. de visar överregionala kontakter och är ett statustecken.⁵⁴

Det äldsta danska myntet från Västerås domkyrka är en penning, präglad i Roskilde under Erik Menved (1286–1319).⁵⁵ Myntet är ett s.k. borgarkrigsmynt med låg silverhalt och ofta illa utförd prägling. Borgarkrigsmynten präglades under perioden 1241–1377 och silverhalten försämrades kraftigt med tiden. På grund av det ringa metallvärdet är borgarkrigsmynten mycket ovanliga i fynden utanför Danmark. I domkyrkan har man hittat totalt två ex. Det andra är präglad under Kristoffer II (1319–1332) i Ribe.⁵⁶

Två av de danska mynten är präglade under Erik av Pommern (1405–1421). Den ena är en penning präglad i Næstved/ Lund⁵⁷ och den andra är en sterling, d.v.s. valören tre penningar, präglad i Lund.⁵⁸ Resten av de danska mynten är hvider, d.v.s. danska mynt med valören fyra penningar, präglade under Kristoffer av Bayern (1440–1448),⁵⁹ Kristian I (1448–1481)⁶⁰ samt Hans (1481–1513),⁶¹ alla präglade i Malmö. En hvid från Hans regeringstid⁶² är dessutom präglad i Ålborg. Det finns även fem klippingar präglade av Kristian II (1518–1522) i Malmö.⁶³ Kristian II:s usla klippingar är vanliga i svenska lös- och hopade fynd, i motsats till Danmark och Norge.⁶⁴ Två ”danska” mynt är samtida förfälskade hvider, som troligen är präglade i norra Tyskland.⁶⁵

Det finns sju norska mynt, alla är av typer som är vanliga i svenska fynden. Tre av dem är slätringsbrakteater med två motställda kronor och en bokstav eller ett kors mellan kronorna (dateras till ca 1355–1363).⁶⁶ Ett av mynten är en pen-

⁵⁴ Fridh 2011, s. 21–22; Eriksson 2011, s. 18–20.

⁵⁵ MB 342 (fyndnr 342).

⁵⁶ MB 610 (fyndnr 569).

⁵⁷ Galster 5 (fyndnr 752).

⁵⁸ Galster 9 (fyndnr 372).

⁵⁹ Galster 20 (fyndnr 409).

⁶⁰ Galster 23a–d (fyndnr 408, 551, 570 och 662).

⁶¹ Galster 31 (fyndnr 57, 138, 205 och 336).

⁶² Galster 36 (fyndnr 32).

⁶³ Galster 42 (fyndnr 204, 333, 635, 636 och 805).

⁶⁴ Eriksson 2011.

⁶⁵ jfr Galster 23 (fyndnr 68 och 146).

⁶⁶ LL XX IX: 4 (fyndnr 679) samt LL XX IX: 6a (fyndnr 621 och 667).

⁵⁰ Annuswer et. al. 1990, s. 54–56.

⁵¹ Annuswer et. al. 1990.

⁵² Klackenberg 1992, s. 34–35.

⁵³ Eriksson 2011, s. 22.

ning med krönt h, präglad i Oslo under Håkon VI (1355–1380).⁶⁷ Tre av mynten har krönt O som motiv och är präglade i Oslo under Olav IV Håkons-son (1380–1387).⁶⁸ Norska mynt är vanliga i delar av södra Sverige, precis som danska mynten, men relativt ovanliga i Mälardalsområdet och visar således på överregionala kontakter.

Bland myntfynden från Västerås domkyrka finns det fem tyska mynt varav ett är en goldgulden. Det finns även sex s.k. tjurhuvudsbrakteater från Mecklenburg. Enligt Brita Malmer finns det 1567 tyska medeltidsmynt från perioden 1300–1520 i svenska lös- och hopade fynd varav 1171 är mecklenburgska tjurhuvudsbrakteater och resterande 396 är övriga tyska mynt.⁶⁹ Ett av mynten är av valören dreiling, d.v.s. ett tyskt mynt med valören tre penningar, präglad i Lübeck efter 1392.⁷⁰ Två av de tyska mynten är pfenningar. Den ena är en brakteat med örn inom strålring, präglad i Salzwedel ca 1400–1500.⁷¹ Den andra är en brakteat med bokstaven R, präglad i Rostock (fig. 4). Därtill finns det ett rart och intressant tyskt mynt från nyare tid, en 8 heller utan årtal som är präglad i Mainz 1631–1632 av Gustav II Adolf (1611–1632), under svensk ockupation under trettioåriga kriget (fig. 5). Gustav II Adolf intog Mainz 1631 och den hölls besatt av svenskarna till 1635.

Mecklenburska tjurhuvudsbrakteater präglades under en lång tid, ca 1200–1500. De som man har hittat i Västerås domkyrka är av typer som präglades under 1400-talets andra hälft och som är mycket vanliga i svenska fynd.⁷² Krönt tjurhuvud är en symbol för det nordtyska furstendömet Mecklenburg.

Ett tyskt guldmynt – offergåva till kyrkans skyddshelgon Johannes Döparen

[Jesus sade]: Johannes [Döparen] var en brinnande och lysande lampa, och för en kort stund ville ni gärna glädja er i hans ljus (Johannes 5: 35).

Ett tyskt guldmynt som är präglat av kung Albert II (1438–1439) i Frankfurt hittades i domkyrkans

Fig. 4. Tyskland, Rostock. Pfennig, 1400-talets senare del. Oertzen 202. 0,21g. Fyndnr 692.

Fig. 5. Tyskland, Mainz, Gustav II Adolf (1611–1632). 8 heller, SB 17. 0,23g. Fyndnr 37.

Fig. 6. Tyskland, Frankfurt, kung Albert II (1438–1439). Goldgulden, Friedberg 939. Fyndnr 720.

sakristia (fig. 6). Mannerstråle skriver i en anmärkning vid fyndförteckningen att myntet hittades intill sakristians östra vägg. Man kan även konstatera att utöver fyndet från Västerås känner man totalt till 11 lösfunna medeltida guldmynt som har hittats i kyrkliga kontexter inom nuvarande Sveriges gränser.⁷³ Ytterligare tre medeltida guldmynt i Sverige har hittats i sakristior och kan enligt min mening tolkas som speciella offergåvor: dessa mynt kommer från en rural kyrka i Bollnäs, Hälsingland,⁷⁴ Växjö domkyrka, Småland⁷⁵ samt Alvastra kloster, Östergötland.⁷⁶ De första inhemska guldmynten präglades 1568 under Erik XIV, d.v.s. alla medeltida guldmynt i svenska fynd är utländska.

Jag har föreslagit att den tyska goldgulden från Västerås domkyrkas sakristia ska tolkas som en speciell offergåva från prästerskapet till kyrkans skyddshelgon Johannes Döparen.⁷⁷ Både myntets ikonografi och fyndkontext talar för denna

⁶⁷ Skaare 275 (fyndnr 555).

⁶⁸ Skaare 277 (fyndnr 110, 361 och 735).

⁶⁹ Malmer 1980, s. 84–85.

⁷⁰ Jesse 412 (fyndnr 451).

⁷¹ Jesse 251 (fyndnr 697).

⁷² Oertzen 182 (fyndnr 112, 483 och 700) samt Oertzen 183 (fyndnr 376, 640 och 807).

⁷³ En lista i E. Jonsson 2015, s. 201.

⁷⁴ Golabiewski Lannby 2001, s. 42–43.

⁷⁵ Lagerqvist 1987, s. 49–56.

⁷⁶ Elfver 2010, s. 317–318.

⁷⁷ E. Jonsson 2015, s. 200–202.

Tabell 1. Svenska mynt från perioden 1523–1809 i Västerås domkyrka.

Regent	Präglingsstid	Antal mynt totalt	efterreformatöriska mynt %
Gustav I Vasa	1523–1560	24	9,2
Erik XIV	1560–1568	5	1,9
Johan III	1568–1592	31	11,9
Sigismund	1592–1599	2	0,8
Karl (IX), riksföreståndare	1599–1604	1	0,4
Karl IX	1604–1611	5	1,9
Johan, hertig av Östergötland	1606–1618	1	0,4
Gustav II Adolf	1611–1632	16	6,1
Kristina	1632–1654	20	7,7
Karl X Gustav	1654–1660	2	0,8
Karl XI	1660–1697	69	26,4
Karl XII	1697–1718	32	12,3
Ulrika Eleonora	1718–1720	17	6,5
Fredrik I	1720–1751	21	8
Adolf Fredrik	1751–1771	2	0,8
Gustav III	1771–1792	3	1,1
Gustav IV Adolf	1792–1809	10	3,8
Totalt	1523–1809	261	100%

tolkning. På myntets framsida har man avbildat Västerås domkyrkas skyddshelgon Johannes Döparen. Man ska notera att under den här perioden hade man även tillgång till guldmynt med andra motiv.

Lars O. Lagerqvist publicerade en tysk florin som hittades i sakristian i Växjö domkyrka i Småland.⁷⁸ Växjö domkyrka har S:t Sigfrid och Johannes Döparen som skyddshelgon. Myntet hade Johannes Döparen som motiv både på åtsidan och på framsidan och den presenterades i en fyndkatalog redan 1849 som en möjlig offergåva till kyrkans skyddshelgon. Denna tolkning presenterades även i några lokala krönikor på 1920-talet.⁷⁹ Lagerqvist menade att det vore troligare att myntet var placerat i sakristian i förvar och kan jämföras med en skatt. Sakristian användes bl.a. för att förvara kyrkliga föremål som böcker, mässhake och kärl.

Jag menar att det finns ett djupt symboliskt sammanhang mellan sakristian och Johannes Döparen. I Nya testamentets evangelier ses Johannes Döparen som en förelöpare till Jesus, och i den ortodoxa kyrkan är han även känd under namnet *Johannes Förelöparen*. Enligt bibeln undervisade och döpte han människor, även Jesus, och dopet blev inledning på Jesus offentliga

verksamhet. Det var Johannes uppdrag från Gud att meddela människorna att ljuset (Jesus) är på väg och att ljuset kommer att besegra det onda. Jesus skulle bringa hopp och frälsning med sig till världen. På sätt och vis hade prästerskapet (och fortfarande har) samma uppdrag som Johannes Döparen först hade: lysa vägen för samlingen och berätta om Jesus. Å andra sidan, sakristian var den plats där prästen förberedde sig inför mässan: där klädde han på sig mässhaken, koncentrerade sig inför predikan och bad böner. Det offrade guldmyntet i domkyrkans sakristia kan tolkas som en symbol för ett evigt ljus (Johannes Döparen) som brinner för prästen och lyser hans väg.

Rara svenska mynt från nyare tid

Speciellt intressant med myntfynden från Västerås domkyrka är de rara mynten från nya tiden. Epoken som kallas för den nya tiden börjar i och med Gustav I Vasa (1523–1560). Totalt har man hittat 261 mynt som är präglade under perioden 1523–1809 (tabell 1).

Bland fynden finns det totalt 24 mynt präglade av Gustav I Vasa (1523–1560). Myntverket flyttades från Stockholm till Svartsjö slott 1540 och de lägre valörerna 4, 2 och 1 penning utgavs med mycket låg silverhalt i Svartsjö under åren 1540–1550.⁸⁰ En

⁷⁸ Lagerqvist 1987, s. 49–56.

⁷⁹ Lagerqvist 1987, s. 52 med angiven litteratur.

⁸⁰ Lagerqvist 1995, s. 141.

Fig. 7. Gustav I Vasa (1523–1560). Stockholm, 4 penning 1559, SM 140. 1,00g. Fyndnr 254.

Fig. 8. Gustav I Vasa (1523–1560). Svartsjö, 1 penning 1548, SM 215. 0,47g. Fyndnr 450.

Fig. 9. Gustav I Vasa (1523–1560). Svartsjö, 1 penning 1564 [1546], (SM–). 0,40g. Fyndnr 206.

Fig. 10. Erik XIV (1560–1568). Stockholm, 2 öre (klipping) 1563, SM 62. Fyndnr 522

4 penning präglad 1559 i Stockholm är extremt rar (fig. 7) och fem exemplar av 1 penningar är rara eller extremt rara och således speciellt intressanta.

De fem 1 penningarna är tidigare publicerade och avbildade av Jonas Rundberg.⁸¹ Gustav Vasas 1 penningar präglades i Svartsjö under åren 1545–1548. De är alla sällsynta och i praktiken var 4 penningen den lägsta valören i cirkulationen sedan den började präglas 1546. En av 1 penningarna är präglad 1548 och är idag känd i tre exemplar (fig. 8). Ett ex. finns i den Kgl. Mønt- og Medaillesamlingen i Köpenhamn och ett ex. i samlingarna i Nationalmuseet i Helsingfors. En av 1 penningarna har ett felpunsat (unikt) årtal 1564 istället för 1546 (fig. 9).⁸² Tre av 1 penningarna är extremt rara, en är präglad 1546⁸³ och två 1547.⁸⁴

Förutom Gustav I Vasas rariteter finns det en Erik XIV:s (1560–1568) 2 öre (klipping) 1563 präglad i Stockholm som är extremt rar (fig. 10). Eriks klippningsmyntning pågick 1562–1568 och hans klippningar gick från 16 öre ner till 2 öre klipping.

Litteratur och förkortningar

Annuswer, Bo och Berquist, Ulla och Forenius, Svante och Syse, Bent 1990. *Västerås 1000 år i centrum*. Västerås kulturnämnds skriftserie nr 23. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Byrån för arkeologiska undersökningar.

Björnstad, Margareta och Andersson, Hans 1977. Västerås. *Medeltidsstaden 4* 1977. Rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum.

DS [nummer] = *Svenskt Diplomatarium* [brevets nummer i den tryckta serien]. 1829– Stockholm: Kungl. Vittrehets-, historie- och antikvitetsakademien och Riksarkivet.

Duplessy [nummer] = Duplessy, Jean 1988. *Les monnaies Françaises Royales*. Band I. De Hugues Capet à Louis XVI (987–1793). Paris – Maasticht: Maison Platt et. Van der Dussen.

Ekre, Rune 1986. Nya bidrag till Lödösemyntningens historia. *Medeltiden och arkeologin. Lund studies in medieval Archaeology* 1. Lund: Lunds universitets historiska museum.

Ekström, Gunnar 1976. *Västerås domkyrkas inventarier genom tiderna*. Västerås Kulturnämnds Skriftserie nr 3. Västerås: Västerås Kulturnämnd.

Elfver, Frédéric 2010. Vreta kloster som monetära arena. I: Tagesson, G. (red.) *Fokus Vreta kloster. 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*. The Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies nr 14. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 77, s. 307–320. Stockholm: Statens historiska museum.

⁸¹ Rundberg 2013, s. 79.

⁸² Rundberg 2013, s. 79.

⁸³ SM 213 (fyndnr 688).

⁸⁴ SM 214 (fyndnr 449 och 573).

- Eriksson, Sarah 2011. *Moneta Daniae. En studie om Kristian I, Hans och Kristian II; deras danska myntning och var dessa mynt hittats inom det medeltida Sverige*. Kandidatuppsats i arkeologi med numismatisk inriktning. Stockholms universitet. (Opublicerad).
- Fridh, Susanne 2011. *Mer än en skäro! En studie av den danska myntningen hos unionskungarna Erik av Pommern och Kristofer av Bayern och hur dessa mynt återfinns i svenska fyndkontexter*. Kandidatuppsats i arkeologi. Stockholms universitet. (Opublicerad).
- Friedberg [nummer] = Friedberg, Robert 1980. *Gold coins of the world from ancient times to the present*. New Jersey: The Coin and Currency Institute.
- Galster [nummer] = Galster, Georg 1972. *Unionstidens udmøntninger, Danmark og Norge 1397–1540, Sverige 1363–1521*. København: Dansk Numismatisk Forening.
- Golabiewski Lannby, Monica 2001. Medeltida mynt i Bollnäs gamla kyrka. Skatten i skrinet. I: Nilsson, H. (red.) *Nulla dies sine linea*. Festskrift till Ian Wiséhn. *Numismatiska Meddelanden* XLI, s. 39–45. Stockholm: Svenska Numismatiska Föreningen.
- Hukantaival, Sonja 2007. Hare's feet under a hearth – Discussing "ritual" deposits in buildings. I: Immonen, V., Lempiäinen, M. och Rosendahl, U. (reds.) *Hortus Novus. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XIV, s. 66–75. Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland.
- Jesse [nummer] = Jesse, Wilhelm 1928. *Der wendische Münzverein*. Lübeck: Hansischer Geschichtsverein.
- Jonsson, Eeva 2015. German goldgulden and a hoard from 1528 in Västerås Cathedral. I: Talvio, T. och Wijk, M. (reds.) *Myntstudier. Festskrift till Kenneth Jonsson*, s. 199–204. Stockholm: Svenska Numismatiska Föreningen.
- Jonsson, Kenneth 1984. Myntningen under Valdemar 1250–1275 och Magnus Ladulås 1275–1290. *Myntkontakt. Svensk Numismatisk Tidskrift* 4/1984, s. 121–125.
- Jonsson, Kenneth 2005. Hur länge cirkulerade mynten under olika tidsperioder? *Myntstudier* 4/2005, s. 14–20.
- Jonsson, Kenneth 2017. The earliest coinage on Gotland and in the Baltic countries. I: Caccamo Caltibiano, M. (red.) *XV International Numismatic Congress Taormina 2015. Proceedings. Volume I*, s. 1128–1132. Roma: Arbor Sapientiae editore.
- Klackenberg, Henrik 1992. *Moneta nostra. Monetisering i medeltidens Sverige*. Lund studies in medieval archaeology, 10 (diss.). Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lagerqvist, Lars O. 1962. Två myntdepositioner i Västerås domkyrka. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2/1962, s. 21–25.
- Lagerqvist, Lars O. 1979. Lösfynd och depositioner av mynt i Västerås domkyrka. *Myntkontakt* 7/1979, s. 144–145.
- Lagerqvist, Lars O. 1987. Ett tyskt guldmynt från Växjö domkyrka. I: Thor, L., Gustafsson, K. och Sundberg, G. (reds.) *Från Myntkabinettet i Växjö*. I *Värend och Sunnerbo* 5/1987, s. 49–56. Växjö: Kronobergs läns hembygdsförbund i samarbete med Smålands museum.
- Lagerqvist, Lars O. 1995. Äldre vasatid. I: Jonsson, K. Nordlind, U. och Wiséhn, I. *Myntningen i Sverige 995–1995. Numismatiska Meddelanden* XL, s. 125–180. Stockholm.
- Lindstedt, Janett 1996. *Myntningen under Valdemars regering 1250–1275*. B-uppsats i arkeologi. Stockholms universitet. (Opublicerad).
- LL [nummer] = Lagerqvist, Lars O. 1970. *Svenska mynt från vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm: Numismatiska bokförlaget AB.
- Malmer, Brita 1978. Örebro som myntort under 1200-talet. *Myntkontakt* 8/1978, s. 206–210.
- Malmer, Brita 1980. *Den senmedeltida penningen i Sverige: svenska brakteater med krönt huvud och krönta bokstäver*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Antikvariska serien, 31. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Mannerstråle, Carl-Filip 1959. Sankt Eriks kor och Sturegraven i Västerås domkyrka. *Fornvännen* 54, s. 1–10. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- MB [nummer] = Mansfeld-Büllner, H. V. 1887. *Afbildningar av samtliga hidtil kjente danske mønter fra tidsrummet 1241–1377*. Kjøbenhavn.

Oertzen [nummer] = Oertzen, Dr. O. 1977. *Die Mecklenburgischen Münzen des großherzoglichen Münzkabinetts*. Band I. Die Bracteaten und Denare. Hamburg: Verlag der Münzhandlung Peter Siemer.

Pernler, Sven-Erik 1993. En mäsä för folket? I: Helander, S., Pernler, S-E., Piltz, A. och Stolt, B. (reds.) *Mäsä i medeltida socken*, s. 102–134. Skellefteå: Artos.

Rundberg, Jonas 2013. Gustav Vasa-penning med året 1564. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 4/2013, s. 79.

SB [nummer] = Ahlström, Bjarne och Almer, Yngve och Jonsson, Kenneth 1980. *Sveriges besittningsmynt*. Stockholm: Numismatiska bokförlaget AB.

SHM = Statens Historiska Museum

Skaare [nummer] = Skaare, Kolbjørn 1995. *Norges mynthistorie*. Band 2. Mynter og utmyntning i 1000 år. Pengesedler i 300 år. Numismatikk i Norge. Katalog- og registerbind. Oslo: Universitetsforlaget.

SML = Malmer, Brita och Wiséhn, Ian 1982. *Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen 1*. Myntfynd från Östergötland. Stockholm: Kungl. Myntkabinettet, statens museum för mynt-, medalj- och penninghistoria och Numismatiska institutionen.

SM [nummer] = Ahlström, Bjarne och Almer, Yngve och Hemmingsson, Bengt 1976. *Sveriges mynt 1521–1977*. Stockholm: Numismatiska bokförlaget AB.

Voionmaa, Jouko 1941. Brakteatfyndet från Geta. *Finskt museum* XLVIII, 1941, s. 23–30. Helsingfors 1942.

English summary

The Västerås Cathedral was consecrated in 1277. It is dedicated to Virgin Mary and John the Baptist. An archaeological excavation of the Cathedral was carried out in 1958. It yielded a total of 855 coins of which at least 506 are medieval. Many of the coins have remained unpublished, although some are of great numismatic interest. In the present study, the rare foreign coins dating to the medieval period and the new era and the rare Swedish coins dating to the new era (1523–) are presented. Besides, a medieval hoard consisting of five Swedish bracteates and deposited during the first years of the reign of Magnus Ladulås (1275–1290) is discussed.